

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Спірідонова Миколи Юрійовича
«Демократія як соціокультурний феномен: загальне та особливе»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 – Філософія
галузі знань 03 – Гуманітарні науки

За узвичаєною у вітчизняному сегменті гуманітаристики традицією, наративне позиціонування щодо демократії має високий ступінь подібності до ситуації з мерцем – у тому сенсі, що про демократію також прийнято висловлюватися або добре, або ніяк. Втім, такий стереотипний підхід є не надто продуктивним: *по-перше*, це неповага до демократії, яка попри значні труднощі, проблемні виклики й випробування ось уже впродовж понад двох із половиною тисячоліть залишається живим, динамічним процесом, котрий володіє високим рівнем опірності до небезпек і не менш вражаючими ресурсами самовідтворювання і самооновлення; *по-друге*, якщо ми будемо регулярно оминати увагою амбівалентні сутнісні ознаки демократії і неоднозначні перспективи реалізації демократичних перспектив на практиці, то приріст наукових знань щодо феномену демократії буде незначним, а можливості ефективного прикладного застосування цих знаннєвих ресурсів будуть так само неістотними, що не піде на користь ні суспільній життєдіяльності, ні самій демократії, яка вочевидь потребує регулярного теоретико-концептуального супроводу і модернізації відповідно до потреб часу.

Проблемну фабулу виконаного дослідження утворює аспект соціокультурної завантаженості уявлень про демократію, соціокультурної зумовленості розуміння демократії. Додаткові дослідницькі труднощі пов'язані з тим, що наведений аспект містить чимало тематичних відгалужень, кожному з яких притаманний виразний проблемний підтекст.

Істотною перешкодою на шляху адекватного сприйняття явищ і процесів, що розгортаються в межах чи під егідою категорії «демократія», є специфіка дисциплінарного профілю досліджень, а саме: «абсолютна більшість

академічних дослідницьких зусиль демократії припадає на сферу політологічних знань. Об'єктивність і закономірність такої диспропорції не підлягає сумніву, позаяк абсолютна більшість демократичних процесів чи їхніх проблем має виразний політичний контекст і наслідки. Проблема в іншому: наскільки дослідницький інструментарій політичної науки є релевантним необхідному рівню світоглядних і теоретико-концептуальних узагальнень щодо явищ і процесів, які маркуються терміном «демократичні»?» (с. 30-31). Таке світоглядне й аналітичне діагностування автора є цілком слушним і переконливим водночас.

Автор аргументовано доводить, що «важливою інструментальною перевагою філософії зокрема і такої субдисципліни, як соціальна філософія та філософія історії зокрема, є дослідницька опція розв'язання проблеми релевантності – тобто принципової відповідності чи хоча б порівняльності за сутнісними ознаками різних концептуальних підходів до демократії. Звичайно спроби розв'язання такої проблеми релевантності можуть практикувати представники різних наукових дисциплін, однак лише в розпорядженні репрезентантів філософського профілю є інструментарій належного рівня світоглядного і критеріального масштабування, який дає підстави для забезпечення результатів дослідження належним рівнем переконливості та конвенціоналізму» (с. 35).

Автор слушно застерігає від поширеного вузького функціонально-інструментального тлумачення соціокультурних впливів – мовляв, сфера їхніх повноважень обмежується середовищем масової і некваліфікованої свідомості; насправді, як переконливо зазначає М. Спірідонов, «соціокультурна навантаженість значною мірою і в багатьох предметних аспектах притаманна й науковій епістемології: вона є атрибутивною ознакою наукового типу знань у тому сенсі, що кожна наукова концепція і теорія істотно зумовлені соціокультурною контекстуальністю. Така соціокультурна навантаженість здійснює істотний вплив на специфіку сприйняття найрізноманітніших аспектів дійсності – зокрема, наукових методів, які в межах різних соціокультурних

середовищ можуть мати різний індекс популярності (запитаності) та ефективності» (с. 51-52).

М. Спірідонов має рацію: існує чимало вагомих причин, які актуалізують і загострюють потребу прискіпливої дослідницької уваги до феномена соціокультурних вплив – наприклад, «саме соціокультурні відмінності лежать в основі абсолютної більшості смислових втрат у процесі комунікування різних соціокультурних середовищ. Це обумовлено розбіжністю смислів і значень, притаманних різним соціокультурним ойкуменам. І це також стає на заваді не лише консенсусному, а й часто конвенційному погодженню смислових і значенневих вердиктів щодо будь-якого явища (елемента) символічної дійсності (системи). Тому для ефективного здійснення мовленнєвого впливу в ситуаціях міжкультурної комунікації вкрай необхідне застосування соціокультурно маркованих засобів і прийомів впливу» (с. 86).

Автор також слід віддати належне, коли він слушно привертає увагу до того, що «тенденція «популістського спаму» призвела до наділення демократії невластивими їй функціями та інструментальними можливостями. Спекулятивний наратив демократії все більше перетворюється на інструмент інформаційного навіювання і пропагандистського маніпулювання, а наслідки таких процедур є далекими від класичних канонів демократії – тобто від ідеї демократії як влади народу, здійснюваної народом і в інтересах народу» (с. 23).

В даному разі йдеться, по суті, про логічне й закономірне продовження вад, окреслених у попередньому абзаці, а саме: «популістський спам» постає все більш непереборною перешкодою на шляху до адекватного розуміння як проблемного статус-кво, так і перспектив реалізації на практиці інструментальних можливостей демократії. Чи не найбільша проблема пов'язана з тим, що невміння, небажання чи неготовність втілити на практиці потенціал демократії призводить до істотних репутаційних втрат самої демократії, а не тим політиків і управлінців, які з різних причин не спромоглися імплементувати опції демократії чи відмовилися від таких перспектив під тиском тих чи інших обставин.

Виконане М. Спірідоновим дисертаційне дослідження містить чимало аналітичних і евристичних здобутків, які знайшли відображення на рівні як тексту роботи загалом, так і положень **наукової новизни** зокрема й насамперед. Виразною ілюстрацією може слугувати концептуалізований висновок із приводу того, що «своєчасне й ефективне реагування на недоліки й зловживання є виразним концептуальним критерієм і своєрідним лакмусовим папірцем, засобом якого можна здійснювати коректне розмежування соціумів за ознакою їх відповідності канонам демократії» (с. 22).

Дослідникам демократії зокрема й перспектив ефективного суспільства загалом варто взяти на озброєння концептуальний засновок, відповідно до якого «ефективна життєдіяльність суспільства є неможливою, якщо до участі в цьому процесі не долучаються широкі народні верстви, які шляхом політичної участі обирає для себе, по-перше, загальний напрям суспільного розвитку; по-друге, тих, хто здійснюватиме політичне управління, тобто ту чи іншу політичну еліту, партію тощо. В цьому сенсі демократична ідея є вимогою участі в процесі управління всіх, на кого це управління (влада) поширюється» (с. 24). Інша річ, що останнє речення подано в надто ригористичній модальності: більш реалістичний погляд на речі передбачає не **вимогу участі**, а право повноцінної участі, яким індивід може скористатися в різному обсязі залежно від обставин і бажання.

До вагомих теоретико-концептуальних переваг виконаного дослідження слід віднести авторську рефлексію з приводу «ключових недоліків соціокультурного підходу як способу смислової демаркації дійсності загалом і сфери демократії зокрема: якщо перший недолік пов'язаний із фактичним втіленням суб'єктивізму, оскільки оперують картинами світу, ієрархіями значущості та істинами, які є частковими, а рівень консенсусу й конвенціоналізму щодо них обмежується онтологічним полем, у межах якого відбувається життєдіяльність відповідної соціокультурної ойкумени, то другий недолік соціокультурного підходу пов'язаний із його партикулярністю – різні соціокультурні ойкумени оперують парадигмально різними світоглядними,

аксіологічними та іншими лекалами, на додаток навіть у межах формально єдиного соціокультурного середовища можуть існувати субкультурні сегменти, які користуються різними критеріальними, смисловими й значеннєвими лекалами» (с. 23-24).

Принагідно зазначу, що, попри значний обсяг пунктів наукової новизни, чимало положень із виразними ознаками концептуальної новизни не ввійшло до визначеного автором переліку. Взяти хоча б таку аргументаційну формулу: «Попри значну інтенсивність дослідницьких зусиль, скерованих на визначення змістовного інваріанта демократії, досягнення такої мети є малоімовірним з різних причин – насамперед із огляду на змістовну багатоманітність демократії та різнотлумачення з приводу питомого значення кожного зі змістовних елементів для функціонування системи демократії. Ще однією істотною причиною є принцип розвитку, відповідно до якого з часом уявлення про значущість різних компонентів демократії зазнає змін, перегляду і реструктуризації. Така особливість і водночас закономірність еволюціонування уявлень про демократію призводить до того, що навіть у межах одного суспільства, взятого в різних історичних розрізах, тлумачення тих чи інших опцій демократії може коливатися в доволі широкому діапазоні смислів і значень» (с. 48).

До переліку пунктів наукової новизни без зайвих докорів сумління можна було б віднести також теоретико-концептуальне положення, відповідно до якого «збільшення кількості тематичних сегментів соціокультурного підходу призводить не до їх змістовного увиразнення, а навпаки – до смислової, критеріальної і аргументаційної девальвації, а також до небажаної інтерпретаційної релятивності, яка стає на заваді переконливості та ефективності цього дослідницького інструментарію. Тому бажано виокремлювати той мінімум мінімогум тематичних розгалужень, який достеменно віддзеркалюватиме особливості реалій і внутрішню логіку соціокультурної сфери суспільного буття і свідомості» (с. 56).

На увагу й підтримку заслуговує **результуючий наголос** М. Спірідонова: «На відміну від інших форм правління і суспільно-політичних процесів, демократія спроможна вдосконалювати себе й ефективно розв'язувати свої проблеми за рахунок власних, іманентно притаманних процедур і механізмів. За таких обставин уся інтрига зводиться до того, чи зможе суспільство ефективно використати багатоманітний інструментарій демократії. Саме від спроможності соціуму своєчасно і в належному обсязі скористатися дієвими нормами, процедурами й процесами демократії істотно залежить як подальший суспільний статус демократії, так і специфіка світопорядкової динаміки» (с. 207). Власне, досконалість формулювання цієї сентенції робить зайвими будь-які роз'яснення й доповнення.

Ключовий висновок виконаної дисертаційної роботи полягає в тому, що, «на відміну від інших форм правління і суспільно-політичних процесів, демократія спроможна вдосконалювати себе й ефективно розв'язувати свої проблеми за рахунок власних, іманентно притаманних процедур і механізмів. У цьому – фундаментальна перевага демократії, а вся інтрига зводиться лише до того, чи зможе суспільство ефективно використати багатоманітний інструментарій демократії» (с. 215). Зрештою, сутність інтриги можна дещо конкретизувати: за рахунок чого, завдяки чому і з огляду на збіг яких індивідуальних, корпоративних і загальносуспільних мотивів можна розраховувати ефективну імплементацію потенціалу (теорії) демократії на рівні суспільної практики?

Відаючи належне багатьом науковим здобуткам, утіленим на рівні дисертаційного дослідження М. Спірідонова, тим не менше, слід вказати на окремі **аспекти, які є дискусійними й потребують аргументаційного підкріплення.**

1. Чи означає авторська теза про «принципово неусувну соціокультурну навантаженість уявлень про демократію», що об'єктивне знання про демократію як певну змістовну квінтесенцію неможливе не лише апостеріорі, а й апріорі; що весь масив наших знань про демократію є об'єктивним і

достовірним у кращому разі частково – настільки, наскільки лише частково об'єктивними (*надсуб'єктивними*, проте все-таки *не універсальними*) є наші знання, детерміновані соціокультурними впливами.

2. На с. 48 автор цілком переконливо констатує: «Соціокультурний фактор функціонує в режимі світоглядно-інтерпретативного шаблону, паттерна. Його істотна специфічна особливість полягає в тому, що незвичні стереотипи одних соціокультурних середовищ можуть бути цілком тривіальними й самоочевидними в межах інших соціокультурних середовищ». З цього приводу виникає запитання: чи не варто за соціокультурним фактором закріпити статус основної перешкоди, яка стоїть на заваді критеріальному консенсусу і навіть конвенційності щодо демократії?

3. За результатами ознайомлення з дисертацією зберігається інтрига щодо співвідношення й питомої ваги в питанні змістовності демократії *загального* як трансчасового інваріанту та *особливого* як конкретно-історичних функціональних канонів, смислових пріоритетів і значеннєвих преференцій. Іншими словами, що превалує у формуванні уявлень про демократію і в становленні змістовного рельєфу демократії – усталені впродовж тривалого часу інваріанти чи поточні світоглядні пріоритети і аксіологічні преференції?

4. Артикулюючи переваги демократизму внутрішнього перед демократизмом зовнішнім, М. Спірідонова на с. 146 зазначає: «На противагу демократизму зовнішньому, який є формальним, формалізованим, декларативним, наративним, маніфестованим, пропагандивним, меморандумним тощо, демократизм внутрішній є іманентним, автентичним, успадкованим і засвоєним на рівні соціокультурних стереотипів світосприйняття й автоматизмів дій. Демократична культура – це демократизм внутрішній; це, так би мовити, демократизм «зсередини». Саме цей внутрішній демократизм спонукає брати участь у виборах попри усвідомлення математично мізерної значущості кожного голосу, виходячи з міркувань, що без такої участі процедура виборів втрачатиме свою демократичність».

З цього приводу виникає низка запитань. По-перше, чи не є «участь у виборах попри усвідомлення математично мізерної значущості кожного голосу» ірраціональною? По-друге, хіба така процедура не підпадає під канони формалізованої ритуалістики? По-третє, чим у такому разі демократизм внутрішній відрізняється від демократизму зовнішнього? По-четверте, в чому все-таки полягає сутнісна квінтесенція переваги демократизму зовнішнього перед демократизмом зовнішнім?

5. Третій розділ дисертаційного дослідження М. Спірідонова за багатьма ознаками перегукується з поширеним тлумаченням постмодерну як мегатренду розпаду, розщеплення смислів (метанаративів) на окремі частини, які часто змістовно й функціонально дисонують одна одній у стилі концептуалізованої Жілем Дельозом «шизофренії». Відтак, напрошується запитання: наскільки реалістичними є перспективи збирання до купи змістовних частин демократії, зведення їх до спільного критеріального знаменника в умовах відцентрових сил постмодерну?

Втім, наведені зауваження й сформульовані запитання жодним чином не ставлять під сумнів загальну наукову цінність, актуальність і запитаність дисертаційного дослідження М. Спірідонова, а є лише неусувним наслідком поліаспектності демократії, тієї єдності багатоманітності, яка не може не бути двозначною, контроверсійною і амбівалентною в багатьох функціональних аспектах.

Окреслена мета і визначені завдання виконані Спірідоновим М. Ю. у повному обсязі. Наукові публікації автора дисертаційного дослідження всебічно висвітлюють предметну сферу. Дисертації Спірідонова М. Ю. притаманний високий рівень **наукової обґрунтованості**. Дослідження виконане на високому теоретико-методологічному рівні, що є закономірним наслідком як **високого рівня загальної дослідницької культури** здобувача, так і оволодіння ним на належному рівні методологією наукової діяльності.

У дисертації «Демократія як соціокультурний феномен: загальне та особливе», виконаній Спірідоновим М. Ю., наявні всі необхідні й достатні

ознаки, висококваліфікованої роботи, яка відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022, а її автор – Спіридонов Микола Юрійович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – «Філософія».

Офіційний опонент:

Самчук Зореслав Федорович,

доктор філософських наук,

головний науковий співробітник

відділу політичної культури та ідеології

Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса НАН України

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнопонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України